

Nr 28

Utlåtande i anledning av väckta motioner om processuell rättshjälp.

Första lagutskottet har behandlat två inom riksdagen väckta, till lagutskott hänvisade motioner, nr 479 i första kammaren av herr *Hanson, Per-Olof*, samt nr 557 i andra kammaren av fru *Gärde Widemar* och herr *Gustafson* i Göteborg. I motionerna, vilka är likalydande, hemställes, att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte begära förslag till nästa års riksdag om processuell rättshjälp.

Motionerna har varit föremål för remissbehandling.

Gällande bestämmelser om fri rättegång

I lagen den 19 juni 1919 om fri rättegång finnes regler dels om fri rättegång vid domstol och dels om fri verkställighet av dom eller utslag. Lagen innehåller i sin nu gällande lydelse väsentligen följande.

I mål vid allmän underrätt, krigsrätt, ägodelningsrätt, vattendomstol, expropriationsdomstol eller arbetsdomstolen må fri rättegång beviljas den, som icke äger tillgång till gäldande av de med rättegången förenade kostnaderna eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet. Vad nu sagts om mål äger motsvarande tillämpning å förundersökning i brottmål, så ock å ärende som avses i lagen om handläggning av domstolsärenden eller eljest ej skall handläggas i den för tvistemål eller brottmål stadgade ordningen.

Fri rättegång må ej beviljas part, där det måste anses vara av ringa betydelse för honom, att hans talan vinner prövning, ej heller part vilkens talan grundar sig på överlåtelse, som kan antagas ha skett i syfte att därmed vinna fri rättegång. Målsägande i brottmål må, om brottet hör under allmänt åtal, ej erhålla fri rättegång i annat fall än då åklagaren väckt åtal för brottet. I ärende må fri rättegång beviljas allenast om förhandling utsatts i ärendet eller eljest med hänsyn till ärendets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt särskilda skäl är därtill.

Ansökan om fri rättegång göres muntligen eller skriftligen och skall åtföljas av skriftlig, på heder och samvete avgiven uppgift å sökandens förmögenhetsvillkor och omfånget av honom åliggande underhållsskyldighet. Är dessa förhållanden ej kända, skall uppgiften vara styrkt av offentlig myndighet.

Part som åtnjuter fri rättegång är befriad från erläggande av stämpelavgift för expeditioner angående rättegången; av allmänna medel skall utgå expeditionslösen, delgivningskostnad som eljest skolat åligga parten samt ersättning till tjänsteman för särskild förrättning eller å tjänstens vägnar förskjuten kostnad. Frihet från avgift för sådan rättens expedition, som ej utfärdas utan särskild begäran, må åtnjutas jämväl efter det rätten skilt målet från sig, om expeditionen begäres innan tiden för fullföljd av talan utgått. Av allmänna medel utgår även kostnad för bevisning, som ej förbragts utan skäl, om kostnaden enligt lag skall utgivas av parten eller av parterna en för båda och båda för en. Part som åtnjuter fri rättegång i mål om äktenskaplig börd eller faderskap till barn utom äktenskap är befriad från kostnader för blodundersökning eller annan undersökning rörande ärftliga egenskaper.

Om part som åtnjuter fri rättegång ålagts att infinna sig personligen vid rätten, kan han erhålla ersättning för resan om han finnes icke själv kunna svara för kostnaden. Är avståndet till sammanträdesorten mindre än fem mil, fordras synnerliga skäl för att ersättning skall utgå. Föreligger dylika skäl, kan även traktamentsersättning tillerkännas parten.

Om part som åtnjuter fri rättegång icke kan själv eller genom någon som i tjänsteställning eller eljest lämnar honom bistånd behörigen tillvarata sina intressen vid talans väckande eller utförande, må lämplig person förordnas att mot ersättning av allmänna medel biträda honom. I brottmål gäller dock i fråga om biträde åt den misstänkte bestämmelserna i rättegångsbalken om offentlig försvarare. Till rättegångsbiträde skall förordnas advokat eller annan som avlagt för utövande av domarämbete föreskrivna kunskapsprov och finnes skickad för uppdraget. Har parten själv föreslagit någon som är behörig, skall han förordnas, om ej hans anlitande skulle medföra avsevärt ökade kostnader eller eljest särskilda skäl föranleder annat.

Rättegångsbiträde är berättigad att erhålla arvode för det arbete han nedlagt å rättegången, så ock ersättning för nödvändiga utgifter samt för tidsspillan i samband med inställelse vid rätten. Finnes talan ha anhängiggjorts eller fullföljts utan skäl må, där biträdet brustit i nödig aktsamhet, ersättningen till honom efter omständigheterna nedsättas under vad som eljest bort utgå eller ock biträdet förklaras ej äga rätt till ersättning. Biträde får ej förbehålla sig ytterligare ersättning av parten; har sådant förbehåll skett, är det utan verkan.

Part som åtnjuter fri rättegång må ej i målet förpliktas gottgöra statsverket ersättning till offentlig försvarare, tolk eller stenograf, eller kostnad som enligt föreskrift i rättegångsbalken av allmänna medel utgått för bevisning varom rätten självmant föranstaltat.

Rätten äger förordna, att förmånen av fri rättegång skall upphöra, om parten under rättegången finnes kunna gälda kostnaderna för rättegången utan intrång i de medel, som är nödiga för hans eget uppehälle och för full-

görande av hans underhållsskyldighet. Likaså kan förmånen förklaras upphöra, om partens talan finnes vara sådan, att det måste anses vara av ringa betydelse för honom, att den vinner prövning, eller den grundar sig på överlåtelse, som kan antagas ha skett i syfte att därmed vinna fri rättegång. Förklaras parten förlustig förmånen av fri rättegång, skall rätten när den skiljer målet från sig i regel förplikta parten att ersätta statsverket kostnaderna för den fria rättegången.

Om part som åtnjutit fri rättegång ej i anledning av förmånens upphörande förklarats skyldig att återgälda statsverket kostnaderna för den fria rättegången, skall sådan skyldighet åläggas motpart eller annan som enligt lag skulle varit pliktig att gottgöra parten dennes kostnader. Vad nu sagts gäller även om båda parterna haft fri rättegång. En part som åtnjutit fri rättegång kan således, om han förlorar målet, åläggas att ersätta statsverket kostnaderna för motpartens fria rättegång enligt samma regler som gäller i fråga om hans skyldighet att ersätta motpartens egna kostnader.

Vinner makar efter gemensam ansökan boskillnad, hemskillnad eller äktenskapsskillnad och har ena maken åtnjutit fri rättegång, skall rätten, om det icke med hänsyn till omständigheterna finnes obilligt, ålägga andra maken att ersätta statsverket hälften av kostnaderna för den fria rättegången.

Även efter rättegångens avslutande kan part som åtnjutit fri rättegång på särskild talan förpliktas att ersätta statsverket kostnad, som enligt lagen utgått av allmänna medel. Har återbetalningsskyldighet ålagts motpart eller annan, må talan därom dock ej väckas med mindre det visas, att kostnaden icke kunnat uttagas av denne. Som förutsättning för uttagande hos parten av ifrågavarande kostnad gäller, att parten efter rättegångens avslutande finnes kunna gälda kostnaden utan intrång i de medel som är nödvändiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet. Talan om återbetalningsskyldighet föres vid domstol av kronans ombudsman i den ort, där parten har sitt hemvist; sådan talan får ej väckas senare än fem år efter rättegångens avslutande.

Part som vid underrätt åtnjutit fri rättegång är, då målet fullföljes till hovrätt, berättigad att även där åtnjuta fri rättegång, om förutsättningarna för sådan förmån fortfarande är uppfyllda. Part kan också efter särskild ansökan erhålla sådan förmån i hovrätt, om med avseende å rättegångskostnaderna därstädes partens ekonomiska förhållanden motsvarar dem som berättigar part till fri rättegång i underrätt. Har part som åtnjuter fri rättegång i hovrätten anlitat biträde av någon som varit förordnad att biträda honom i underrätten, skall ersättning till biträdet utgå av allmänna medel. I annat fall skall i fråga om parts rätt till biträde i tillämpliga delar gälla vad som gäller om rätt till biträde i underrätt.

I övrigt gäller de för rättegången i underrätt meddelade bestämmelserna i tillämpliga delar även för rättegången i hovrätt.

I fråga om mål som fullföljes till högsta domstolen äger de för rättegången i hovrätt meddelade bestämmelserna motsvarande tillämpning.

Part som åtnjutit fri rättegång är vid verkställighet av dom eller utslag i målet befriad från honom enligt lag åliggande skyldighet att förskjuta kostnad för förrättningen, och skall av allmänna medel gäldas all nödig förrättningskostnad, i den mån den ej kan av tappande parten uttagas.

I *kungörelse den 26 september 1947 (nr 776) med bestämmelser angående tillämpningen av lagen om fri rättegång* gives åtskilliga tillämpningsföreskrifter. Bl. a. föreskrives att, där fråga om beviljande av fri rättegång ej kan allsidigt prövas på grundval av ansökningen med åtföljande ekonomisk uppgift, rätten har att införskaffa den ytterligare utredning som må vara erforderlig. Vidare må omnämnas en bestämmelse, att rätten bör bereda motpart tillfälle att inom viss kort tid yttra sig över ansökan om fri rättegång, om detta kan antagas främja frivillig uppgörelse i saken eller eljest särskilda skäl är därtill.

Förslaget till lag om rättegångshjälp m. m.

1951 års rättegångskommitté framlade i november 1958 betänkande med förslag till lag om rättegångshjälp m. m. (SOU 1958: 40).

I den allmänna motiveringen till sitt förslag anför kommittén bland annat följande.

En av de viktigaste rättsprinciperna är principen om allas likhet inför lagen. Denna princip innebär i första hand, att samma lagar gälla för alla, oberoende av samhällsställning, och tillämpas lika vem det än gäller. Men även om i nu angiven mening alla äro lika inför lagen, är det fördens skull icke säkert att alla ha samma faktiska möjligheter att i rättsliga frågor taga till vara sina intressen. Den som för att hävda sin rätt nödgas processa, såsom kärke eller svarande, får själv i första hand betala sina rättegångskostnader. Förmår någon icke bära dessa och nödgas han med hänsyn härtill att avstå från sin rätt, kan likheten inför lagen ej sägas vara till fullo genomförd.

Gällande lag om fri rättegång möjliggör för de obemedlade och en del av de mindre bemedlade att i rättegång bevaka sina intressen, oaktat de ej själva förmå bestrida processkostnaderna. Ett känt förhållande — — — är emellertid att endast en mycket begränsad kategori medborgare erhåller denna förmån. Den stora massan inom befolkningen är utestängd från densamma. Detta förhållande och de ibland mycket höga processkostnaderna ha föranlett, att i den allmänna diskussionen påstås att endast de fattiga, d. v. s. de som få fri rättegång, och de rika, d. v. s. de som förmå bära också dryga kostnader, ha möjlighet att i dagens samhälle inför domstol tillvarata sina intressen samt att hela den stora mellangruppen, d. v. s. de flesta medborgarna, skulle sakna denna möjlighet. Även om detta påstående innebär en stark överdrift, synes det likväl ej vara alldeles utan grund. Såsom anförts i direktiven till kommittén te sig otvivelaktigt rättegångskostnaderna för många av dem, som ej kunna erhålla fri rättegång, oskäligt betungande eller rent av som ett oöverkomligt hinder mot att bringa en sak under rät-

tens prövning. Det är angeläget att detta missförhållande undanröjes. Enär, såsom i direktiven berörts, det knappast är möjligt att med bibehållande av grundprinciperna för den nya rättegångsordningen vinna någon avgörande minskning i rättegångskostnaderna genom ändring i reglerna för rättegångsförfarandet eller på annat sätt, återstår ingen annan utväg än att låta det allmänna träda till på det sätt att den processuella rättshjälpen öppnas för en vidgad personkrets.

De ledande synpunkterna vid utarbetandet av förslaget har varit, att ingen av ekonomiska skäl skall vara utestängd från möjligheten att taga till vara sina intressen inför domstol men att envar som har egna resurser skall bidra till rättegångskostnaderna efter förmåga. Kommitténs förslag innebär sammanfattningsvis följande.

Lagen den 19 juni 1919 om fri rättegång föreslås skola upphävas och ersättas av en *lag om rättegångshjälp*.

Rättegångshjälp skall, liksom nu fri rättegång, kunna beviljas i mål och ärenden vid allmän underrätt, ägodelningsrätt, expropriationsdomstol, vattendomstol, krigsrätt, hovrätt, högsta domstolen samt arbetsdomstolen, ävensom under förundersökning i brottmål.

Bidrag av part till rättegångskostnaderna skall kunna utkrävas dels i form av ett kontant kostnadsbidrag, som i förväg erlægges till statsverket, och dels enligt regler om skyldighet att i efterhand ersätta statsverket dess kostnad i anledning av rättegångshjälpen.

Till grund för bestämmande av skyldigheten att i förväg erlægga kostnadsbidrag och dettas belopp skall främst ligga partens inkomst och försörjningsbörda. Men även andra omständigheter skall beaktas, dock endast om på grund därav partens förmåga att gälda rättegångskostnad är *väsentligt* ökad eller minskad.

Part skall vara skyldig att, innan han må åtnjuta rättegångshjälp, erlægga kostnadsbidrag, om hans årsinkomst överstiger 7 000 kronor eller, där han fullgör underhållsskyldighet mot make, barn eller annan, sistnämnda belopp ökat med 500 kronor för envar sådan person, till vilkens underhåll han väsentligen bidrager.

Kostnadsbidraget skall bestämmas till belopp, som motsvarar en tiondel eller, om parten fullgör underhållsskyldighet som ovan sagts, en femtondel av det belopp med vilket partens årsinkomst överstiger förut nämnt gränspelopp. Lägsta kostnadsbidrag skall dock vara 50 kronor.

Part, vilkens årsinkomst överstiger det för skyldighet att utgiva kostnadsbidrag stadgade gränspeloppet med mera än 8 000 kronor eller, om parten fullgör underhållsskyldighet som ovan sagts, med mera än 12 000 kronor, skall i regel ej kunna få rättegångshjälp. Det nu sagda innebär för ensamstående en övre gräns vid en årsinkomst om 15 000 kronor och för part med försörjningsbörda en övre gräns, dragen med hänsyn till antalet personer till vilkas underhåll parten väsentligen bidrager, vid lägst 19 500 kronor. Kostnadsbidraget vid denna övre gräns utgör 800 kronor. Även part

med högre inkomst än nu sagts skall undantagsvis kunna beviljas rättegångshjälp, nämligen om hans kostnader för rättegången måste antagas bli så betydande att han saknar möjlighet att utan rättegångshjälp behörigen tillvarataga sina intressen däri.

Med årsinkomst skall avses all den inkomst, för år räknad, som parten beräknas åtnjuta vid tiden för ansökan om rättegångshjälp.

Är på grund av förmögenhet eller skuldsättning eller annan särskild omständighet parts förmåga att gälda rättegångskostnad väsentligt ökad eller minskad, skall som förut berörts avvikelse kunna ske från de ovan angivna grunderna för bestämmande av parts skyldighet att erlægga kostnadsbidrag och dettas storlek. Lägsta kostnadsbidrag skall dock alltid vara 50 kronor. Föreligger omständighet som nu sagts, skall avvikelse även kunna ske från den föreskrivna inkomstgränsen för möjlighet att i vanliga fall erhålla rättegångshjälp. Part, som prövas böra i kostnadsbidrag utgiva mera än 800 kronor, skall dock ej få rättegångshjälp, med mindre hans kostnader för rättegången måste antagas bli så betydande att han saknar möjlighet att utan sådan förmån behörigen tillvarataga sina intressen däri.

Bortsett från de fall, då part befinner sig så högt upp på ekonomiskalan att han i regel ej skall kunna få rättegångshjälp, skall vid prövningen av begäran om rättegångshjälp någon egentlig uppskattning av processkostnadernas sannolika storlek ej ske, utan prövningen skall i huvudsak begränsas till sökandens ekonomiska villkor. Endast om det är uppenbart, att de utgifter, som part har att själv vidkännas för att i rättegången kunna behörigen tillvarataga sina intressen, ej är större än det kostnadsbidrag han skulle ha att erlægga eller allenast med mindre belopp skulle överstiga sagda bidrag, skall rättegångshjälp ej beviljas. Med sistnämnda bestämmelse har kommittén velat motverka, att rättegångshjälp med skyldighet för part att erlægga kostnadsbidrag beviljas i fall, då behov av rättegångshjälp uppenbart ej föreligger. Men i övriga fall får parten eller hans ombud själv söka uppskatta processkostnadernas ungefärliga storlek och på grundval av denna uppskattning bedöma, huruvida det är någon mening med att ansöka om rättegångshjälp med skyldighet att erlægga kostnadsbidrag. Beräknar parten att kostnaderna ej överstiger det kostnadsbidrag han med hänsyn till sina ekonomiska villkor skall betala, antages han föredraga att processa på egen bekostnad. Erlägger parten likväl kostnadsbidrag och visar det sig att processkostnaderna understiger detta, skall skillnaden återbetalas till honom. I övrigt skall kostnadsbidraget, oavsett målets utgång, tillfalla staten. Där emot skall motpart enligt allmänna regler om rättegångskostnad kunna förpliktas att gottgöra parten vad han erlagt i kostnadsbidrag.

I likhet med vad som nu gäller i fråga om fri rättegång skall rättegångshjälp ej beviljas part, där det måste anses vara av ringa betydelse för honom att hans talan vinner prövning, och ej heller part, vilkens talan grundar sig på överlåtelse som kan antagas ha skett i syfte att därmed vinna rättegångshjälp. I övrigt skall någon förprövning av partens talan icke ske.

Prövningsmyndighet skall, liksom nu vid fri rättegång, vara processdomstolen. Denna har att, då rättegångshjälp beviljas part som är skyldig att erlægga kostnadsbidrag, samtidigt fastställa dettas belopp.

Part som vid lägre rätt åtnjutit rättegångshjälp skall, om talan därifrån fullföljes till högre rätt, utan särskild ansökan vara berättigad till sådan förmån jämväl i den högre rätten. Innan förmånen må åtnjutas i den högre rätten, skall det dock åligga part, som vid den lägre rätten erlagt kostnadsbidrag, att ånyo gälda sådant bidrag med lika stort belopp.

Part, som är skyldig att utgiva kostnadsbidrag, skall icke komma i åtnjutande av de med rättegångshjälpen förenade förmånerna, förrän bidraget erlagts.

Förmånerna vid rättegångshjälp kan vara i huvudsak desamma som de vilka för närvarande tillkommer part med fri rättegång, således fria expeditioner, fri bevisning, fri biträdes hjälp och, efter särskild behovsprövning, ersättning av allmänna medel för inställelse vid rätten.

Till rättegångsbiträde må ej annan än advokat förordnas med mindre han är anställd vid offentlig rättshjälpsanstalt eller hos advokat.

Särskilda regler finnes om rättegångshjälps upphörande under rättegången. Förordnande om förmånens upphörande skall bl. a. meddelas, om det under rättegången finnes, att part som erhållit rättegångshjälp uppsåtligen eller av grov oaktsamhet lämnat oriktig uppgift ägnad att till partens fördel påverka beslutet därom.

Den processuella rättshjälpen är till sin karaktär en form av kredit, vilken lämnas för att sätta en person i stånd att göra sin rätt gällande. Part som åtnjutit rättegångshjälp skall därför i princip vara skyldig att återgälda statsverket dess kostnad i anledning av rättegångshjälpen eller, om parten erlagt kostnadsbidrag, den överskjutande kostnad som återstår sedan bidraget avräknats. Syftet med rättegångshjälpen skulle emellertid äventyras, om reglerna om återbetalningsskyldighet utformades så, att denna bleve oskäligt betungande för parten.

Skyldighet för motpart att ersätta statsverket dess kostnad i anledning av part meddelad rättegångshjälp skall finnas enligt i huvudsak samma regler som nu gäller i fråga om kostnad i anledning av fri rättegång. I den mån ej motpart eller annan därmed i förevarande hänseende likställd ålägges ersättningsskyldighet, skall rätten, då den skiljer målet från sig, ålägga den part som åtnjutit rättegångshjälp dylik skyldighet. Är dennes ekonomiska villkor sådana, att han, om dessa ej förbättras, kan antagas sakna förmåga att inom en tid av fem år fullgöra sin betalningsskyldighet utan intrång i de medel som erfordras för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, skall han dock förpliktas att ersätta allenast vad han kan antagas ha förmåga att inom sagda tid gälda. Beträffande återstoden skall rätten i sådant fall förordna att den tills vidare skall stanna å statsverket.

Är anledning antaga att part som åtnjutit rättegångshjälp icke utan att

oskäligt betungas förmår att strax gälda kostnad, som han enligt vad nyss sagts förpliktats att ersätta statsverket, skall indrivningsmyndigheten äga medgiva anstånd med dess erläggande eller avbetalning av densamma i särskilda poster.

Har rätten förordnat, att statsverkets kostnad i anledning av parts rättegångshjälp helt eller delvis tills vidare skall stanna å statsverket, och förbättras sedermera partens ekonomiska villkor, eller har motpart eller annan förpliktats att ersätta kostnad som nu sagts och finnes kostnaden icke kunna uttagas av den förpliktade, skall den part som åtnjutit rättegångshjälp på talan av kronans ombudsman kunna förpliktas att ersätta statsverket så mycket av kostnaden som han har förmåga att genast utgiva utan intrång i de medel som erfordras för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet. Talan som nu sagts skall ej få väckas senare än fem år efter rättegångens avslutande. Kommittén har förutsatt, att indrivning i denna ordning ej skall ske i fråga om småbelopp och i detta syfte upptagit bestämmelse om att utmättningsman ej skall underrättas om mindre belopp än 300 kronor.

Ovan berörda regler om återbetalningsskyldighet skall ej gälla kostnad, som uppstått för statsverket i anledning av att den misstänkte åtnjutit rättegångshjälp i brottmål, vari åklagare för talan, eller under förundersökning. I fråga om sådan kostnad skall i stället vad i rättegångsbalken är stadgat om skyldighet för part eller annan att i mål som nu sagts eller med anledning av förundersökning återgälda statsverket kostnad, som enligt rätens beslut utgått av allmänna medel, äga motsvarande tillämpning. Frikännes den tilltalade, skall alltså kostnaden alltid oavsett hans villkor stanna å statsverket, men dömes han för brottet blir han ersättningsskyldig. Står kostnadens belopp icke i rimligt förhållande till den tilltalades brottslighet och villkor, må dock ersättningen jämkas efter vad som prövas skäligt (31 kap. 1 § rättegångsbalken). Kommitténs förslag innebär vidare bl. a., att tilltalad, som i mål vari åklagare för talan, dömes för brottet, om jämkning icke sker enligt 31 kap. 1 § rättegångsbalken, skall förpliktas återbetala statsverket kostnad för offentlig försvarare, även då den tilltalade haft rättegångshjälp.

Regler har också upptagits om fri verkställighet av rättens avgörande. Rätt till sådan skall tillkomma endast parter, som åtnjutit rättegångshjälp utan skyldighet att erlægga kostnadsbidrag, d. v. s. endast de i ekonomiskt hänseende sämst ställda parterna.

Kommittén beräknar, att de årliga kostnaderna för den processuella rätts hjälpen, om den föreslagna reformen därav genomföres, skulle stiga med omkring två miljoner kronor. Med hänsyn till reformens syfte — att göra det möjligt för envar att oberoende av sina ekonomiska villkor tillvarataga sina intressen inför domstol — anser kommittén en sådan utgiftsökning ringa, särskilt i jämförelse med statsverkets utgifter för andra ändamål,

vilka åsyftar att utjämna de skillnader i medborgarnas trygghet, som betingas av deras olika ekonomiska villkor.

Rättegångskommittén har även ingått på vissa frågor rörande situationen för motparten till den som åtnjuter fri rättegång och anför härom följande.

En olägenhet med den fria rättegången i dess nuvarande utformning är, att motparten till den som åtnjuter fri rättegång, även om han vinner målet, drabbas av kostnader, för vilka han ofta ej kan få ersättning. Till följd härav kommer ej sällan part som är berättigad till fri rättegång i ett omotiverat överläge i förhållande till sin motpart vid förlikningsförhandlingar och i processen.

Kommittén har övervägt frågan huruvida denna olägenhet för motparten skulle kunna undvikas eller minskas. De möjligheter som därvid ligga närmast till hands, äro att rättegångshjälp icke beviljas part vars talan synes ogrundad och att motpart som tvingats in i en obefogad process tillerkännes ersättning, helt eller delvis, av allmänna medel. Som tidigare sagts har kommittén avvisat tanken på en förprovning, huruvida den hjälpsökandes talan är ogrundad. I fråga om ersättning åt motpart av allmänna medel förtjäna omnämnas de i Västtyskland gällande reglerna, att i fall där den som beviljats »Armenrecht» anhängiggjort eller fullföljt talan, motparten tills vidare befrias från att betala expeditioner och ersättning åt vittnen m. fl., vilken ersättning utgår av statsmedel, med skyldighet för den som förlorar rättegången att ersätta staten den förskjutna kostnaden. Mot ett sådant system kan anföras att staten icke har någon anledning att i alla de fall där motparten sedermera förlorar rättegången förskjuta några kostnader för honom med risk att icke kunna återfå dem. Mer ändamålsenligt synes vara att staten, sedan rättegången avgjorts, lämnar den vinnande motparten ersättning för hans kostnader eller en del av dem, i den mån de ej kunna uttagas av den förlorande. Emellertid torde det inte gärna kunna ifrågakomma att av den anledningen att en part åtnjuter rättegångshjälp lägga ansvaret för vinnande motparts förluster på staten. Tilläggs bör att motpartens möjligheter att utfå tilldömd ersättning för rättegångskostnad självfallet i regel bli större, när det gäller de personer högre upp på ekonomiskalan, till vilka den processuella rättshjälpen nu föreslås utvidgad, än när fråga är om de personer som för närvarande få fri rättegång. Kommittén anser sig således icke kunna föreslå att någon ersättning av allmänna medel skall utgå till vinnande motpart.

Remissyttranden över betänkandet

Rättegångskommitténs betänkande har varit föremål för ett omfattande remissförfarande. Principerna för den föreslagna lagstiftningen har gillats eller lämnats utan erinran av nästan alla remissinstanser. Endast *hovrätten för Västra Sverige* och *en minoritet i nedre justitierevisionen* har avstyrkt att kommitténs förslag lägges till grund för ny lagstiftning. I flertalet yttranden har emellertid föreslagits jämkningar av större eller mindre räckvidd i lagförslaget.

Allt rättegångskostnaderna för många ter sig oskäligt betungande och att starkt behov föreligger av ny lagstiftning, som kan

undanröja detta förhållande, understrykes i många remissvar. Om bakgrunden till rådande läge yttrar *Svea hovrätt* i anslutning härtill, att den nya rättegångsordningen, såsom kommittén antytt, medfört ökade krav på parternas verksamhet i rättegången och på deras processkicklighet. Till följd härav är det nu mer än förr erforderligt för parter att anlita biträde inför domstol. Även i övrigt ställer sig en rättegång numera dyrare för parterna än tidigare. Icke minst gäller detta rättegången i hovrätt och i högsta domstolen. Denna ökning av rättegångskostnaderna borde ej ha fört med sig försämrade möjligheter att, trots oförmåga att betala kostnaderna, föra talan inför domstol. En väsentlig anledning till att lagen om fri rättegång kommit att tillämpas restriktivt torde emellertid vara att det framstått som mindre tilltalande att medgiva parter, som befinner sig i förhållandevis goda ekonomiska omständigheter och kan bära en icke ringa del av processkostnaderna, att processa helt på det allmännas bekostnad, i synnerhet som återbetalningsskyldigheten till statsverket endast i undantagsfall göres gällande mot part. Den kostnadsökning, särskilt för processen i hovrätt, som den nya rättegångsordningen medfört är ingalunda enda orsaken till rådande läge menar *Sveriges advokatsamfund*. En betydelsefull faktor, som i detta sammanhang alltför litet uppmärksammats, ligger i den alltmer skärpta beskattningen, som gjort det praktiskt taget omöjligt för stora grupper av medborgare att göra besparingar som kan tagas i anspråk för mötande av större oförutsedda utgifter. *Länsstyrelsen i Kopparbergs län* hävdar att av det relativt minskade antalet civila mål vid domstolarna icke får dragas den slutsatsen att antalet sådana tvister skulle ha minskat utan fastmer att de tvistande dragit sig för att anlita domstolarna och i stället sökt lösa sina tvister på annat sätt, därvid kostnaderna för ett domstolsavgörande säkerligen varit av stor betydelse. Skälet för träffande av förlikningar, skiljedomsavgöranden etc. synes icke få vara att domstolsförfarandet kräver alltför stora ekonomiska utgifter eller fordrar alltför lång tid.

I det övervägande flertalet yttranden, där frågan berörts, ansluter man sig likaså till kommitténs slutsats att ingen annan utväg, då det gäller att söka avhjälpa rådande olägenheter, föreligger än att låta det allmänna träda till på det sätt att den processuella rättshjälpen öppnas för en vidare personkrets. *Svea hovrätt* och *Sveriges advokatsamfund* betonar att någon väsentlig minskning av rättegångskostnaderna knappast kan åvägabringas utan en rubbning av grundprinciperna för nuvarande rättegångsordning och att det ej kan komma i fråga att rubba dessa principer. Enligt samfundets mening har de ändringsförslag, som från skilda håll framförts, kännetecknats av att förslagsställarna i sin strävan att förbilliga processen förbisett att förslagets genomförande skulle försvaga eller t. o. m. äventyra de garantier för processens säkerhet som lagstiftaren tillskapat. Endast *minoriteten i nedre justitierevisionen* har givit uttryck för den meningen att man för att uppnå syftet med lagstiftningen i första hand

bör överväga, huruvida nuvarande kostnader för rättegångsväsendet kan begränsas, även om rättegångsförfarandet skulle något förändras. Innan detta primära problem fått sin allsidiga belysning, bör föreliggande lagförslag icke fullföljas.

Hovrätten för Västra Sverige förordar att förevarande lagstiftningsfråga göres till föremål för ytterligare överväganden. Ett konsekvent genomförande av principen om allas likhet inför lagen kräver att part som önskar få rättshjälp i görligaste mån tvingas till samma ekonomiska överväganden som andra parter. Gällande lag om fri rättegång skänker, fortsätter hovrätten, den rättshjälpte parten en gynnad ställning, dels har han möjlighet att processa utan avseende på kostnadernas storlek, även om han icke har ens någon utsikt till framgång, och dels kan han föra en, låt vara befogad, process även i fall där en dom till följd av motpartens bristande ekonomiska förmåga icke skulle ha något värde för part, som ej åtnjuter fri rättegång. Den lösning som kommittén framlagt kan förefalla principiellt tilltalande, men enligt hovrättens mening tillgodoser den väl ensidigt den rättshjälpte partens intressen. Vidare anser hovrätten förslaget praktiska tillämpning vara förenad med avsevärda olägenheter. Detta gäller särskilt bestämmandet av kostnadsbidraget, den administrativa apparaten för uppbörd, redovisning och kontroll samt avräkningsförfarandet vid beslut om rättegångskostnadernas fördelning. Dessa olägenheter finner hovrätten vara så stora att det bör övervägas, huruvida icke den principiella lösningen bör sökas efter delvis andra linjer. En utväg förefaller hovrätten vara att, med fasthållande av principen att rättegångshjälpen är en kredit, liberalisera villkoren för erhållande av fri rättegång och utforma återbetalningsreglerna så att partens betalningsförmåga efter rättegångens avslutande tages i anspråk i skälig omfattning. Genom en sådan anordning skulle vinnas icke blott att behovsprövningen kan göras tämligen summarisk utan även att parten tvingas avstå från okynnesrättegångar och i övrigt iakttaga god processekonomi samtidigt som anspråken på statskassan hålles inom rimliga gränser.

Av de tillstyrkande remissinstanser, som gjort lagförslaget till föremål för något helhetsomdöme, anför *Föreningen Sveriges häradshövdingar* att förslaget innefattar en i huvudsak lämplig avvägning mellan, å ena sidan, det allmännas skyldighet att lämna så många behövande som möjligt effektiv rättshjälp och, å andra sidan, statsverkets intresse av att dess kostnader för rättshjälp strängt begränsas. Liknande uttalanden göres även av *riksåklagarämbetet, länsstyrelserna i Jönköpings, Kronobergs, Gästeborgs och Bohus och Kopparbergs län samt Föreningen Sveriges stadsfiskaler och Föreningen Sveriges rättshjälpsjurister. Länsstyrelsen i Jämtlands län* yttrar att en utvidgning av den processuella rättshjälpen kommer att medföra en accentuering av de olägenheter som redan finns enligt nuvarande ordning och pekar särskilt på möjligheten att den beviljade förmånen missbrukas till ett processande i trakasserings syfte. Länsstyrelsen fin-

ner dock lagförslaget utgöra en god lösning av föreliggande avvägningsproblem. Samma tankegång kommer till uttryck även i flera andra yttranden. *Hovrätten för Nedre Norrland* anför att det möter stora svårigheter att utforma ur alla synpunkter lämpliga regler för statsverkets ekonomiska medverkan i rättegångar. Någon fullt tillfredsställande lösning synes ej kunna vinnas. En olägenhet hos förslaget är att det blivit nödvändigt att inordna de hjälpsökande i vissa strängt avgränsade, i lagen fastställda inkomstklasser. Den skälighetsprövning, som för särskilda fall medgives, ger emellertid det föreslagna systemet trots allt en viss smidighet. Det synes också av praktiska skäl vara att rekommendera.

Bibehållandet av principen om den processuella rättshjälpens karaktär av kredit möts ej med erinringar i yttrandena. Den meningen kommer, mer eller mindre accentuerat, till uttryck att — såsom *Svea hovrätt* anför — det är en förbättring i förhållande till gällande lag att återbetalningsskyldigheten till statsverket enligt förslaget i huvudsak skall regleras redan vid avgörandet av det mål, vari förmånen åtnjuts. Från flera håll förordas emellertid jämkningar i lagförslaget, i allmänhet syftande till att begränsa återbetalningsskyldigheten. En del remissinstanser finner — liksom *hovrätten för Västra Sverige* här förut — de föreslagna reglerna invecklade och svåra att tillämpa. *Sveriges advokatsamfund* tillägger att man knappast kan undgå att ställa frågan, huruvida problemet om ersättningsskyldigheten verkligen är av den betydelse att en så vidlyftig och invecklad reglering skall vara nödvändig.

I frågan om formerna för en differentiering av rättegångshjälpen har de tillstyrkande remissinstanserna väl i allmänhet endast uttalat att de ansluter sig till kommitténs uppfattning. Därjämte avger exempelvis *Sveriges advokatsamfund* det omdömet att kommittén på ett övertygande sätt påvisat att den lämpligaste lösningen av frågan om parts bidragsskyldighet är ett system med kostnadsbidrag, i princip avpassade efter partens betalningsförmåga. Nära till hands ligger enligt samfundets mening den invändningen att de närmare reglerna svårigen kan ges sådant innehåll att man vinner fullständig garanti både för enhetlig lagtillämpning och för ett i varje särskilt fall rimligt och rättvist hänsynstagande till partens reella betalningsförmåga. Samfundet kan emellertid icke se annat än att det föreslagna systemet är klart överlägset de andra lösningar som kommittén övervägt. *Svea hovrätt* anser att viss kritik kommittén riktat mot anknytningen av differentieringen till rättshjälpens olika delförmåner eller till kvotdelen av rättegångskostnaderna är i allt väsentligt riktig. Genom anknytningen allenast till parternas ekonomiska förhållanden och genom att part, som förmår bidra till rättegångskostnaden har att vid rättegångens början betala ett efter förmågan avpassat kontant penningbelopp, kan hjälpen starkt differentieras och detta redan vid processens början. Systemet har enligt hovrätten även andra fördelar, särskilt enkelhet och enhetlighet vid tillämpningen.

Frågan om förprövning av parts talan upptages till särskild behandling i några remissvar. En från kommittén avvikande mening kommer till uttryck i *riksåklagarämbetets* yttrande. Ämbetet hävdar att förslaget kan beräknas leda till en betydande ökning av fallen av onödigt processande. Erfarenheten bekräftar att det finns en icke ringa grupp människor, som vill föra rättegångar, oaktat varje utsikt saknas att deras talan skall vinna bifall. Såväl intresset av den enskildes skydd mot att indragas i ogrundade rättegångar som angelägenheten av att domstolarna icke tages i anspråk för helt meningslösa processer talar för att någon form av förprövning av parts talan med hänsyn till talans befogenhet bör åvägbringas. Införes ej regler härom, understryker ämbetet vikten av att den föreslagna skärpningen av behörighetsvillkoren för rättegångsbiträde icke frångås. En skärpning av dessa villkor utgör den betydelsefullaste garantien mot missbruk av rättegångshjälp. *Statsåklagaren i Stockholm* anför liknande synpunkter. Även *Stockholms rådhusrätt* ifrågasätter om icke en viss förprövning bör äga rum. Enligt rådhusrättens mening bör rättegångshjälp beviljas lika litet då parts talan är uppenbart ogrundad som då det är av ringa betydelse för parten att hans talan blir behandlad. I anslutning till motiven till lagen om fri rättegång har i doktrinen uttalats att ansökan om fri rättegång ej kan avvisas därför att parts talan efter allt att döma är uppenbart ogrundad. Rådhusrätten erinrar emellertid om att fall kan förekomma, då parts talan ej under några förhållanden kan vinna bifall. Det vore i dylika fall orimligt, om parten först skulle beviljas rättegångshjälp och domstolen därefter skulle finna ett yrkande om tredskodom icke kunna bifallas på den grund att det uppenbart framgår att talan är ogrundad.

Nedre justitierevisionen har, ehuru med tvekan, anslutit sig till kommitténs åsikt att förprövning av parts talan ej bör äga rum.

Sveriges advokatsamfund och *Föreningen Sveriges rättshjälpsjurister* konstaterar med tillfredsställelse att kommittén bestämt avvisat tanken på en förprövning. Samfundet betonar särskilt att det måste vara uteslutet att rättshjälpsanstalt skall kunna fungera som prövningsmyndighet. En rättshjälpsanstalt är till för att lämna rättshjälp och kommer därför ofta att genom någon av sina jurister fungera som partsombud. Att samtidigt anförtro anstalten uppgiften att — låt vara endast såsom första instans — pröva befogenheten av klientens eller dennes motparts talan kan icke vara rimligt. Även *Svea hovrätt* samt *hovrätterna för Nedre Norrland* och *Övre Norrland* delar kommitténs uppfattning. Sistnämnda hovrätt pekar på möjligheten för domstolen att nedsätta eller ej utdöma biträdesersättning i mål, där talan anhängiggjorts eller fullföljts utan skäl. Hovrätten för Nedre Norrland framhåller att man bör ha anledning räkna med att rättegångsbiträdena begagnar sitt inflytande för att hindra rättegångar, som är dömda att misslyckas, och i vart fall motverkar fullföljd av talan i sådana mål. I viss grad kan också bidragssystemet vara ägnat att förebygga ohemul talan.

Kommitténs inställning till problemen för vinnande motpart till den som åtnjuter rättegångshjälp har mötts med gensaga av de remissinstanser som yttrat sig i frågan, nämligen *hovrätten för Nedre Norrland, nedre justitierevisionen, Föreningen Sveriges häradshövdingar, Sveriges advokatsamfund och statsåklagaren i Stockholm*. Samtliga förordar att frågan ytterligare överväges; enligt samfundets uppfattning är det emellertid ej nödvändigt att finna en lösning, innan rättegångshjälpen utvidgas enligt kommitténs förslag. De understryker att den som har fri rättegång ej sällan kommer i ett omotiverat överläge till sin motpart vid förlikningsförhandlingen eller i process och att denna olägenhet säkerligen kommer att ökas vid ett genomförande av kommitténs förslag. Hovrätten vänder sig mot kommitténs uttalande att det ej gärna torde kunna ifrågakomma att av den anledning att en part åtnjuter rättegångshjälp lägga ansvaret för vinnande motparts förluster på staten. Uttalandet skulle ha fog för sig, yttrar hovrätten, därest rättegångshjälp icke kunde beviljas för förande av ogrundad talan. Enär någon förprövning i egentlig mening av parts talan icke skall ske, vilket hovrätten anser i och för sig välmotiverat, erbjuder emellertid förslaget, åtminstone när part är berättigad till rättegångshjälp utan kostnadsbidrag, icke större säkerhet mot missbruk än nu gällande lagstiftning. Om staten sålunda genom sin ekonomiska mellankomst medverkar till en obefogad rättegång, synes det ej orimligt att staten också medverkar till att part som utan grund tvingats in i rättegången, hålles skadeslös för sina kostnader. Av kommitténs betänkande framgår att man så gott som överallt i andra länder anordnat något slag av förprövning angående befogetheten av den talan som skall understödjas med rättshjälp. Då man i vårt land på goda grunder ansett sig böra avstå från sådan förprövning, talar detta starkt för att staten i stället ersätter därav föranledda förluster för de enskilda. Ej heller nämnda förening anser att det ligger något orimligt i att staten i första hand bär en del av det ekonomiska ansvaret, då den rättshjälpte parten missbrukar sitt överläge. Det framstår till och med som naturligt, när skäl föreligger att döma till ansvar för rättegångsmissbruk. Med förslagets konstruktion av rättegångshjälp torde missbruk behöva befaras huvudsakligen blott då den rättshjälpte lämnar litet eller intet kostnadsbidrag. Men just i dessa fall är situationen för den rättshjälptes vinnande motpart mest prekär. Mot ansvar för staten kan icke anföras att även den vinnande oftast kan få rättegångshjälp, ty han är enligt förslaget skyldig att återbetala rättegångshjälpen i den mån den förlorande icke förmår betala. Samfundet menar att det i och för sig är riktigt att, som kommittén framhållit, motpartens möjligheter att utfå tilldömd ersättning för rättegångskostnad i regel blir större än för närvarande, när det gäller det nytillkommande klientel som kan få rättegångshjälp. Detta hindrar icke att ett genomförande av kommitténs förslag måste leda till en mycket betydande ökning av det totala antalet fall där personer, som saknar utmättningsbara tillgångar, beviljas rättegångshjälp.

Utöver det nu lämnade referatet av mera allmänt hållna uttalanden i anledning av rättegångskommitténs betänkande, må här nämnas att i åtskilliga remissyttranden framförts kritik mot den närmare utformningen av de föreslagna reglerna. Detta gäller särskilt grunderna för beviljande av rättegångshjälp och bestämmande av parts bidragsskyldighet.

Interpellationssvar vid 1961 års riksdag

I en med andra kammarens tillstånd framställd interpellation vid 1961 års riksdag riktade herr Martinsson till statsrådet och chefen för justitiedepartementet fråga huruvida statsrådet avsåge att för riksdagen framlägga förslag till ändring av lagen om fri rättegång i enlighet med de riktlinjer som angivits i rättegångskommitténs betänkande.

Statsrådet Kling anförde i interpellationssvar den 9 maj 1961 bland annat följande.

Jag är för egen del av den uppfattningen, att gällande lagstiftning om den processuella rättshjälpen inte är tillfredsställande. Obestridligen förhåller det sig så, att de som har vissa ekonomiska förutsättningar men ej själva kan helt bära också dryga rättegångskostnader, d. v. s. en stor del av medborgarna i dagens samhälle, kan ställas i den situationen att de saknar möjlighet att inför domstol tillvarataga sina intressen. Man bör därför eftersträva en ordning, enligt vilken den enskilde på något sätt får bistånd att klara av den del av rättegångskostnaderna som han ej själv kan svara för. Rättegångskommitténs betänkande och remissbehandlingen därav visar dock på ett påtagligt sätt, att stora svårigheter möter då det gäller att finna en lämplig och rättvis avvägning och samtidigt uppnå en praktisk och smidig form för det allmännas medverkan. Det är troligt att en lösning av frågan måste sökas efter delvis andra linjer än dem som kommittén anvisat. Framhållas bör även att frågan har betydelsefulla statsfinansiella aspekter.

Av intresse i detta sammanhang är att det nyligen har införts en försäkringsform, enligt vilken försäkringstagaren får kostnader som part i process ersatta av försäkringsgivaren. Jag tror att detta slag av försäkring bör kunna lätta rådande svårigheter för den enskilde att tillvarataga sin rätt.

Det sagda ger vid handen, att jag inte nu är beredd att framlägga rättegångskommitténs förslag för riksdagen. Frågan kräver ytterligare noggranna överväganden, varvid bl. a. bör uppmärksammas vilka verkningar som den nämnda nya försäkringsformen kan få.

Motionerna

I förevarande motioner anföres efter erinran om rättegångskommitténs förslag:

Förslaget innebär enligt vår mening genomgående en förbättring i förhållande till den nu gällande lagstiftningen. Det har också blivit föremål för mycket positiva bedömningar av de instanser som haft att yttra sig över kommitténs betänkande, och några invändningar som kunde föranleda förnyad prövning av frågan framkom inte.

Ett problem som kommittén tagit upp till behandling utan att dock före-

slå några åtgärder gäller rätten till ersättning för rättegångskostnader för motpart till den som åtnjuter fri rättegång. Den nuvarande lagstiftningen medger inte att denne, även om han vinner målet och den mot honom förda talan varit helt ogrundad, får ersättning för sina rättegångskostnader. Kommittén konstaterar att detta är en olägenhet men är ändå inte beredd att föreslå att ersättning av allmänna medel skall utgå. Enligt vår mening är detta ett problem som bör bli föremål för ytterligare övervägande.

En reform av rätten till fri rättegång är synnerligen angelägen. Det måste nämligen anses vara ett fundamentalt rättskrav att ingen av ekonomiska skäl skall känna sig förhindrad att få sin sak prövad vid domstol. Denna grundprincip är sedan mycket länge erkänd inom svensk lagstiftning. De nu aktuella bristerna gäller ofullständigheter i denna lagstiftning. Det ovan nämnda lagförslaget lades fram för mer än tre år sedan, och vi finner det angeläget att Kungl. Maj:t för riksdagen snarast framlägger förslag i enlighet med de av utredningen uppdragna riktlinjerna, varvid även vad som ovan anförts om ersättning till vinnande motpart till den som åtnjuter fri rättegång måtte beaktas.

Remissyttranden över motionerna

Tillfälle att avgiva yttrande över motionerna har beretts *Folksam, Svenska försäkringsbolags riksförbund* och *Stockholms stads rättshjälpsanstalt*.

Folksam anför i sitt yttrande bl. a. följande:

Folksam delar helt motionärernas uppfattning att det måste anses vara ett fundamentalt rättskrav att ingen av ekonomiska skäl skall känna sig förhindrad att få sin sak prövad vid domstol. Frågan är om inte den hjälp som härvid åsyftas bör sättas in innan det ännu är avgjort om en domstolsprövning erfordras, detta inte minst med tanke på att inte i onödan åstadkomma en ökning av processernas antal. Med utgångspunkt från dessa tankegångar införde *Folksam* i början av år 1961 för att på detta område förbättra läget för försäkringstagarna en ny försäkringsform — rättsskydds-försäkring.

Rättsskyddsförsäkringen infördes som komplement till vissa allmänt förekommande försäkringar. Syftet var att söka åstadkomma ett skydd mot de kostnader som uppkommer för en privatperson som vill tillvarata sin rätt, och utformningen av villkoren har skett utifrån denna förutsättning. Någon separat rättsskyddsförsäkring tillhandahåller vi icke, utan rättsskyddet ingår automatiskt i följande fullständiga försäkringar: hem-, villahem-, sportstuge-, båt-, motorfordons- och mopedförsäkringar. Hem- och villahemförsäkringarnas rättsskydd är huvudformerna, medan rättsskyddet vid de övriga försäkringarna endast hänför sig till innehavet av och — ifråga om fordon och båtar — jämväl förandet av objektet för grundförsäkringen. Genom anknytningen till hem- och villahemförsäkringarna skapas betingelser för att rättsskyddet skall kunna omfatta praktiskt taget hela befolkningen, förutsatt att samtliga andra försäkringsbolag också inför försäkringsformen. Försäkrade enligt dessa försäkringar och därmed omfattade av rättsskyddet är nämligen förutom försäkringstagaren dennes make och hemmavarande barn under 21 år.

På grund av den av *Folksam* valda utgångspunkten skiljer sig rättsskydds-

försäkringen ifråga om skyddets omfattning från förslaget till lag om rättegångshjälp. Även i övrigt föreligger skillnader. De viktigaste skillnaderna är följande. Som tidigare framhållits är försäkringens syfte att åstadkomma ett skydd mot de kostnader som uppkommer för den som vill tillvarata sin rätt. Av denna anledning omfattar försäkringen i motsats till lagförslaget även kostnaderna för vissa utomprocessuella avgöranden och de rättegångskostnader som den försäkrade förpliktats att utge till sin motpart. Lagförslaget bygger på samma grundprincip som lagen om fri rättegång, nämligen att den lämnade hjälpen är ett slags kredit och att därför återbetalningskyldighet föreligger. Någon motsvarande skyldighet kan av principiella och praktiska skäl inte åläggas den som utnyttjat försäkringen. För att komma i åtnjutande av rättegångshjälp enligt lagförslaget har sökanden att erlægga ett kostnadsbidrag, som står i ett bestämt förhållande till hans inkomst och försörjningsbörda. Detta bidrag motsvaras inom försäkringen av en självrisk, som, bortsett från en fast bottenjälvrisk, stiger med kostnaderna men är oberoende av den försäkrades inkomstförhållanden. I vissa avseenden är skyddet enligt försäkringen snävare än enligt lagförslaget. Detta bör ses mot bakgrunden av den anknytning som skett till vissa förefintliga försäkringsformer. I den mån vunna erfarenheter ger stöd därför, kan skyddet göras mer omfattande och även i övrigt förbättras.

Det av 1951 års rättegångskommitté framlagda förslaget till lag om rättegångshjälp innebär att en vidgad personkrets ges möjlighet till rättegångshjälp och skulle, om det genomfördes, såtillvida medföra en klar förbättring i förhållande till vad som nu gäller. Av det redan sagda framgår att lagförslaget, enligt Folksams uppfattning, i andra avseenden inte medför ett tillräckligt omfattande rättsskydd.

Svenska försäkringsbolags riksförbund instämmer i motionärernas uttalande om det angelägna i en reform av reglerna angående fri rättegång. De av rättegångskommittén uppdragna riktlinjerna för den nya lagstiftningen på området synes förbundet vara ägnade att läggas till grund för en dylik reform. I anledning av motionärernas påpekande av det otillfredsställande i att vinnande part, vars motpart åtnjuter fri rättegång, mången gång icke kan utfå ersättning för sina rättegångskostnader, trots att den tappande parten i dom ålagts att ersätta dessa kostnader, understryker förbundet att det förekommit många stötande fall där den vinnande parten i realiteten blivit den ekonomiskt förlorande. Förbundet instämmer i motionärernas hemställan om ytterligare övervägande av denna fråga. Slutligen erinrar förbundet om att skilda försäkringar ersätter rättegångskostnader i viss utsträckning. Alla medborgare har dock ej försäkringar, och försäkringarna omfattar ej heller alla de fall, där möjlighet till fri rättegång bör föreligga.

Rättshjälpsanstalten anför:

Möjligheterna att få fri rättegång äro mycket begränsade. I en rättegång av så att säga normal omfattning eller med andra ord en rättegång med en å två inställelser för förberedelse av målet samt en huvudförhandling ligger inkomstgränsen för fri rättegång enligt Stockholms rådhusrätts och härvarande häradsrätters praxis vid en månadsinkomst av 650 å 700 kro-

nor för ensamstående person och 750 å 800 kronor för en person med försörjningsskyldighet. Överstiger inkomsten dessa belopp, får vederbörande part själv svara för rättegångskostnaderna. I en dylik rättegång torde dessa snarare överstiga än understiga 500 kronor. De angivna inkomstbeloppen avse bruttoinkomst innan källskatten avräknats, vilket innebär att de belopp, som en löntagare med dessa inkomster har till sitt förfogande realiter utgör ca 550 kronor för en ensamstående person och ca 625 kronor för en person med försörjningsskyldighet. Svårigheterna att å en inkomst, som något överstiger den för beviljande av fri rättegång sålunda gällande inkomstgränsen, åstadkomma det för rättegångskostnader nödvändiga beloppet måste vara odiskutabla.

De inkomstgränser, som nu gälla för fri rättegång, ha varit praktiskt taget oförändrade under flera år. Den levnadskostnadsfördyring som successivt skett, har lämnats utan beaktande av domstolarna. I andra sammanhang har denna ökning av levnadsomkostnaderna beaktats. Sålunda kan omnämnas den inom justitiedepartementet upprättade promemorian med förslag om en lagstiftningssvägen genomförd ytterligare förhöjning av underhållsbidrag fastställda genom avtal eller dom, där bidrag fastställda 1955—1956 föreslås få en förhöjning med 20 % och bidrag fastställda 1957—1959 med 10 %.

Rättshjälpsanstalterna, som ha att lämna juridisk hjälp till mindre bemedlade personer, ha med hänsyn till de snäva gränser, som gälla för fri rättegång, sedan många år ansett sig böra tillämpa helt andra inkomstgränser, när det gäller att avgöra om en person har rätt till biträde genom anstalten. Stockholms stads rättshjälpsanstalt har efter den kostnadsfördyring, som inträtt genom höjningen av omsättningsskatten, ansett sig böra utsträcka rättegångshjälpen till en ytterligare vidgad personkrets. Den ekonomiska gränsen för en ensamstående person har höjts så att den nu ligger vid ca 1 000 kronor per månad, vilket efter källskatteavdrag motsvarar en nettoinkomst av ca 750 kronor. Denna inkomstgräns höjes därefter med hänsyn till den rättssökandes försörjningsbörd. Om det gäller utomprocessuell rättshjälp i ett ärende av enkel beskaffenhet, där juridiskt biträde genom privatadvokat medför en ringa kostnad, drages en snävare inkomstgräns, medan inkomstgränsen å andra sidan kan höjas om privatadvokatens arvode till följd av dyrbar utredning skulle bedömas komma att uppgå till avsevärt förskottsbelopp.

De här angivna principerna för rättshjälpsanstaltens biträde tillämpas med två undantag av samtliga rättshjälpsanstalter även om gränsdragningen kan variera något vid de olika anstalterna beroende på förhållandena på orten. Undantagen utgöra de senast inrättade rättshjälpsanstalterna nämligen i Gävle och Linköping. För dessa anstalter har det nämligen i de av Kungl. Maj:t fastställda reglementena föreskrivits, att anstalten endast vid synnerliga skäl få föra rättegång i mål, där fri rättegång icke kan erhållas. Av vilken anledning denna begränsning av rättegångshjälp genom dessa rättshjälpsanstalter blivit införd är okänt.

När de övriga tolv kommunala rättshjälpsanstalterna lämna rättegångshjälp i mål, där klienten icke kan få fri rättegång, får klienten själv svara för de direkta kostnaderna såsom stämpelavgifter, vittneslöner etc., men anstalten fordrar icke något arvode av klienten för anstaltens arbete. Som regel bruka dessa direkta kostnader vid en underrättsprocess hålla sig om 75 å 100 kronor, ett belopp som emellertid kommer att stiga om de författ-

ningsförslag rörande stämpel- och expeditonsavgifter, som nu föreligga, blir antagna.

Denna rättshjälpsanstaltens praxis medför att det inkomstskikt, som ligger närmast över den av domstolarna dragna inkomstgränsen för fri rättegång, får rättegångshjälp med en kostnadsinsats, som klienten kan bära, men detta gäller tyvärr endast för personer bosatta inom de områden för vilka rättshjälpsanstalterna upprättats.

För fullständighetens skull bör omnämnas att man inom försäkringsvärlden uppmärksammat medborgarnas bristande rättsskydd till följd av de stora processkostnaderna. Sålunda har Folksam sedan ett år en s. k. rättsskyddsförsäkring, vilken ingår som ett moment i en hem- eller villaförsäkring. Försäkringstagaren har enligt denna försäkring rätt att få ersättning för rättegångskostnader. Han måste vid försäkringsfall deponera 200 kronor, och försäkringsbolaget ersätter därefter 90 % av rättegångskostnaden i vad dessa överstiga det deponerade beloppet. Försäkringen gäller icke för det fall att en fri rättegångsansökan avslagits under hänvisning till att det finns en försäkring, och dessutom har det införts en karenstid av ett år för kostnader i anledning av en hem- eller äktenskapsskillnadsprocess. Denna försäkringsform medför ett visst skydd för de höga rättegångskostnaderna men det är inte alla, som tecknat eller som ha anledning att teckna en hem- eller villaförsäkring hos Folksam, och det finns många, för vilka en kostnad av 200 kronor jämte 10 % av överskjutande kostnadsbelopp utgör en svår ekonomisk belastning, när det gäller att få sin rätt prövad av domstol.

Utskottet

De kostnader, som omedelbart vållas av en rättegång, såsom ombudsarvode, vittneslöner och utgifter för inställelse, skall i princip bäras av parterna. I första hand får var part själv svara för sina kostnader; den vinnande parten får dock i regel motparten ålagd att ersätta honom för vad han utgivit. För brottmål vari åklagare för talan gäller särskilda regler. Rättegångskostnaderna kan i våra dagar stiga till avsevärda belopp. Den nya rättegångsbalken har, i varje fall i överrätterna, medfört en betydande ökning av dessa kostnader. För att icke den medellöse skall vara ur stånd att tillvarata sin rätt inför domstol beredes honom hjälp i form av fri rättegång.

Enligt gällande lag den 19 juni 1919 om fri rättegång må denna förman beviljas den, som icke äger tillgång till gäldande av de med rättegången förenade kostnaderna eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet. Denna metod att bestämma, huruvida part med hänsyn till sina ekonomiska villkor må beviljas fri rättegång, innebär att partens inkomst- och förmögenhetsförhållanden ställes i relation till de sannolika rättegångskostnaderna, varvid jämväl beaktas partens utgifter till underhåll för sig och sin familj. Endast om parten vid sådan beräkning finnes sakna för rättegången erforderliga tillgångar, må han erhålla fri rättegång.

Med den tillämpning nu återgivna regler erhållit, är möjligheterna att erhålla fri rättegång relativt snävt begränsade. Stora kategorier av medborgare är utestängda från förmånen.

I november 1958 framlade 1951 års rättegångskommitté betänkande med förslag till lag om rättegångshjälp m. m., vilken lag var avsedd att ersätta lagen om fri rättegång. Kommittén anförde i den allmänna motiveringen bl. a., att rättegångskostnaderna otvivelaktigt för många av dem, som ej kunde erhålla fri rättegång, tedde sig oskäligt betungande eller rent av som ett oöverkomligt hinder mot att bringa en sak under rättens prövning. Det var angeläget att detta missförhållande undanröjdes. Enär, som i kommitténs direktiv berörts, det knappast var möjligt att med bibehållande av grundprinciperna för den nya rättegångsordningen vinna någon avgörande minskning i kostnaderna genom ändring i reglerna för rättegångsförfarandet eller på annat sätt, återstod enligt kommittén ingen annan utväg än att låta det allmänna träda till på det sätt att den processuella rättshjälpen öppnades för en vidgad personkrets.

I kommitténs förslag, som sålunda syftar till att öka möjligheterna att erhålla rättegångshjälp, betonas starkare än i gällande lag, att den som har egna resurser, även om han åtnjuter rättegångshjälp, skall bidra till kostnaderna efter förmåga. Denna bidragsskyldighet söker förslaget realisera genom att jämte en återbetalningsplikt (sådan finnes även enligt nuvarande lag) införa en skyldighet för parten att innan han må komma i åtnjutande av rättegångshjälpen utgiva kontant bidrag till processkostnaderna beräknat efter hans betalningsförmåga. Enligt förslaget skall kostnadsbidragets storlek, liksom frågan om parten må erhålla rättegångshjälp, i allmänhet beräknas efter schablonregler.

Dessa regler, för vilka närmare redogjorts ovan, innebär för ensamstående en övre gräns vid en årsinkomst om 15 000 kronor och för part med försörjningsbörda en övre gräns, dragen med hänsyn till antalet personer till vilkas underhåll parten väsentligen bidrager, vid lägst 19 500 kronor. Det egna kostnadsbidraget vid denna övre gräns utgör 800 kronor. Rättegångshjälp utan skyldighet att på förhand utgiva kostnadsbidrag skall tillkomma de i ekonomiskt avseende sämst ställda; för ensamstående föreslås gränsen ligga vid en årsinkomst av 7 000 kronor. Någon egentlig förhandsuppskattning av rättegångskostnadernas sannolika storlek skall enligt förslaget i princip ej ske, utan prövningen skall i huvudsak begränsas till sökandens ekonomiska villkor.

I betänkandet ingår kommittén även på en särskild fråga rörande situationen, då den som åtnjuter rättegångshjälp förlorat rättegången. Den vinnande parten kan givetvis ofta ej av motparten utfå den av domstolen bestämde kostnadsersättningen. Till följd härav kommer ej sällan den part, som åtnjuter det allmännas ekonomiska stöd, i ett omotiverat överläge vid förlikningsförhandlingar och i processen. Kommittén har övervägt,

huruvida denna olägenhet skulle kunna undvikas genom att ansvaret för den vinnande motpartens kostnader lades på staten. Emellertid anser sig kommittén icke kunna föreslå ett dylikt system.

Bortsett från någon detaljföreskrift har kommitténs förslag ej föranlett lagstiftningsåtgärd. I interpellationssvar vid 1961 års riksdag förklarade chefen för justitiedepartementet sig icke då beredd att framlägga förslaget för riksdagen.

I förevarande motioner hemställs, att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte begära att lagförslag i enlighet med de av kommittén uppdragna riktlinjerna förelägges nästa års riksdag. Frågan om ersättning av allmänna medel åt vinnande motpart till den som åtnjutit rättegångshjälp bör enligt motionärerna ytterligare övervägas i samband härmed.

Som framgår bl. a. av ovan redovisade remissyttranden över rättegångskommitténs betänkande och över motionerna synes det vara en allmän uppfattning, att behov föreligger av en reform på förevarande område. Även utskottet delar denna uppfattning. Det måste betecknas som ett allvarligt missförhållande att rättegångskostnadernas storlek mången gång gör det svårt eller omöjligt för den enskilde att hävda sin rätt inför domstol. Att utan rubbning av principerna för gällande rättegångsordning vinna en avgörande minskning i kostnaderna, synes ej möjligt. Den försäkringsform, som på senare tid införts, enligt vilken försäkringstagaren får kostnader som part i process i viss utsträckning ersatta av försäkringsgivaren, kan helt visst i åtskilliga fall underlätta för den enskilde att tillvarataga sina intressen i rättsliga frågor, men kan ej antagas bli tillräckligt utbredd för att medföra en godtagbar lösning av det föreliggande problemet. Under angivna förhållanden synes det angeläget att det allmännas stöd i rättegång lämnas åt en vidgad personkrets.

Rättegångskommitténs förslag har i stor utsträckning erhållit en positiv bedömning under remissbehandlingen. I åtskilliga avseenden har emellertid stark kritik riktats mot förslaget, kritik som ej endast gällt detaljutformningen. Såvitt utskottet kunnat bedöma, möter det betänkligheter att lägga förslaget i befintligt skick till grund för statsmakternas beslut. Det vill emellertid synas som om åtminstone de av kommittén antagna huvudprinciperna kunde tagas till utgångspunkt för ett fortsatt lagstiftningsarbete inom eller utom vederbörande departement. Härvid torde jämväl den av motionärerna berörda frågan om ersättning åt vinnande motpart till den som åtnjutit rättegångshjälp böra beaktas.

Enligt utskottets mening är det av stor betydelse att berörda lagstiftningsfråga löses i en nära framtid. Det synes dock med hänsyn till arten och omfattningen av de överväganden, som bör föregå Kungl. Maj:ts beslut i ämnet, ej kunna påräknas att lagförslag skall kunna framläggas så snart som för nästa års riksdag.

Under åberopande av det anförda får utskottet hemställa,
att riksdagen i anledning av förevarande motioner, I: 479
och II: 557, måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla att
förslag till ny lagstiftning rörande rättegångshjälp föreläg-
ges riksdagen.

Stockholm den 27 mars 1962

På första lagutskottets vägnar:

INGRID GÄRDE WIDEMAR

Vid detta ärendes behandling har närvarit

från f ö r s t a kammaren: herrar Ahlkvist, Nyström, Ferdinand Nilsson,
Alexanderson, Hilding, Hernelius och Wikner;

från a n d r a kammaren: fru Gärde Widemar, herrar Östrand, Svens-
son i Vå, Gustafsson i Borås, fröken Bergegren, herr Martinsson, fröken An-
dersson i Strängnäs och fru Kristensson.